

Tilmann Schmidt

Fegyverszállítási tilalom és kereskedelmi háború a középkorban*

A háborús térségekbe irányuló fegyverszállítási és fegyvereladási tilalom egyáltalán nem modern jelenség. A külkereskedelemre vonatkozó állami tilalmak már a dominatus-kori Római Birodalomban is ismertek voltak. E tilalmakat a Justinianus-féle *Corpus iuris civilis* foglalta rendszerbe, de legelőször a jogtudós Paulus *Digesta* töredékei tartalmaztak erre vonatkozó feljegyzéseket 230 körül.¹ Az 533-ban megszerkesztett *Digesta* a *Corpus iuris* részét képezte, amely a római jogtudósok műveinek kivonatolásával Iustinianus császár irányításával lett összeállítva. A Paulus-féle töredékben arról esik szó, hogy az állam, a birodalom ellenségeinek tilos eladni vasmegmunkálásra alkalmas fenő- és köszörűkövet. Mindez azt jelentette, hogy a tilalom egy olyan késztermékre vonatkozott, melynek hiánya fennakadásokat okozhatott az ellenséges ország fegyvergyártásában. A katonai szempontból stratégiai fontosságúnak számító vas, gabona, só általában exporttilalom alá esett, de az alapvető élelmiszerek is. E cikkek kiviteli tilalmával döntően két célt kívántak elérni: a katonai szempontból lényeges termékek embargójával az ellenség hadi potenciálját akarták gyengíteni, az élelmiszerek exportjának megtiltásával pedig az ellenséges ország lakosságának ellátásában igyekeztek zavart kelteni. A népvándorlás korában, 150 évvel Paulus után, ez az elv köszönt vissza a császári törvényhozásban (mely a Codex Iustinianusban lett összefoglalva 534-ben): a *hostes*, "idegen, külső ellenség" megnevezés helyett már az barbárnak nevezett egész népcsoportra vonatkoztatva kellett érvényesíteni a kereskedelmi szállítási tilalmat. A *hostes* fogalmat, ami ellenséges politikai hatalmat jelentett, felváltó a *barbari* megnevezés, amely sokkal tágabb jelentésben már nemcsak a politikai hatalmat, hanem a népesség egészét tekintette ellenségnek, érzékelteti az időközben megváltozott helyzetet, a Római Birodalom fenyegetettségét. A bor, olaj és egyéb élelmiszerek kiviteli tilalma² aligha magyarázható kizárólag a gótok 376. évi dunai límesen való áttörésével. A katonai termékek és élelmiszerek eladása a 4–5. századtól már nem csak a külső ellenségnek volt tilos, hanem a birodalomba benyomuló és ott megtelepedő germánoknak is. A késői császárkorban tehát már megjelent az állam politikai határain belüli kereskedelem korlátozása és bizonyos termékek tilalma.

* Elhangzott a KLTE Történelmi Intézetében 1996 májusában

1. Dig. 39. 4. 11. in: Theodorus Mommsen – Paulus Krüger: Corpus Iuris civilis 1: Institutiones, Digesta. Berlin, 1963., 650.
2. Cod. 4. 41. 1. in: Paulus Krüger: Corpus Iuris civilis 2: Codex Iustinianus. Berlin, 1954., 178. és 188.

Azt követően, hogy 455-ben a vandálok feldúlták Rómát és a birodalom nyugati területeinek nagy része a barbárok uralma alá került, egy 456–457-ben kelt császári rendelet megtiltotta, hogy a germánoknak páncélok, kardok, pajzsokat, íjakat stb., azaz katonai felszereléseket adjanak el.³ A tilalmat azzal indokolta, hogy ezzel kell megakadályozni a Római Birodalom romlását, megnehezíteni a barbárok fegyverkezését s elérni harci kedvük mérséklődését. A szövegben a germánok a római állam ellenségeiként szerepeltek, habár e népek, mint a birodalom szövetségesei (*foederati*), már a limeseken belül voltak. A késő császárkorban így helyesebb, ha nem export-, hanem általánosabb és tágabb jelentésű kereskedelmi- vagy szállítási tilalomról beszélünk. Mivel e korszakban a germánokkal folytatott kereskedelem különösen a fegyvereladás az állami tiltások ellenére virágzó üzletnek bizonyult, a tilalom megszegőit, ha rajtakapták őket, mindig a legsúlyosabb büntetéssel, azaz általában halálos ítélettel sújtották. Az a 419. évi törvény, amely azokat is halállal büntette, akik hajóépítésre vagy hajózási ismeretekre tanítják meg a barbárokat,⁴ azt jelzi, hogy a tilalmak nem csak fegyverekre, illetve egyéb termékekre terjedtek ki, hanem technológiai–ipari ismeretek és tudás átadására is.

A 6. századra a Földközi-tenger már nem a rómaiak *Mare nostrum* volt, hanem partjai mentén barbár királyságok sora jött létre, melyek szintén igyekeztek saját határaikat biztosítani, és gyorsan eltanulták a római haditechnika és fegyverek alkalmazását vagy magát a hajózást is. A vandálok például kiváló hajósok lettek, a Mediterráneum rettegett kalózaivá váltak.

A késői császárkor és a népvándorlás kora után vessünk némi pillantást a korai középkorra, a Karolingok időszakára. A herstali (779), mantovai (781), egy ismeretlen keltezésű (803) és a diedenhofeni (805/806) capitulárek megtiltják, hogy a Karoling-birodalom határain kívül lemezpikkelyes bőrpáncélt vagy egyéb frank katonai felszereléseket eladjanak, sőt ilyen termékeket a kereskedők a birodalmon belül sem szállíthattak.⁵ E rendelkezések gyakorlatilag megtiltják a katonai felszerelésekkel való szabad kereskedést, azaz tartalmukban egyfajta állami monopolizációs szándék érhető tetten, és elsősorban nem aktuális, politikai–katonai helyzet által indokolt kiviteli vagy kereskedelmi tilalomról volt szó.⁶ A Karoling-kori kereskedelmi tiltások a capitulárekben egyáltalán nincsenek indokolva, mint a római kori rendeletekben volt, és teljesen más szándékokat, célokat is követtek. Érdekes, hogy még a tilalmat megszegők büntetéséről sem rendelkeztek, de mégsem feltételezhetjük, hogy az ilyen tevékenység büntetlen maradt volna.

A konkrét katonai eseményekkel összefüggő fegyverkiviteli és kereskedelmi tilalom a 9. század második felétől jelenik meg újra a forrásokban, amikor a nor-

3. Cod. 4. 41. 2., 179.

4. Cod. 9. 47. 25., 392.

5. Capitulare Haristallense, c. 20. in: MGH, Capitularia regum Francorum 1, Hrsg. von Alfred Boretius, Hannover, 1881., 51.

Capitulare Mantuanum, c. 7. in: Uo., 190.

Capitulare missorum, c. 7. in: Uo., 115.

Capitulare missorum in Theodonis villa datum secundum, c. 7., in: Uo., 123.

6. Rolf Sprandel: Das Eisengewerbe im Mittelalter. Stuttgart, 1968., 42.

mannok támadásai és betörései rendszeressé váltak. A pîtresi ediktum (864) a hadfelszerelések és fegyverek kivitele mellett a lovak eladását is megtiltotta.⁷ Az ediktum a római korhoz hasonlóan ismét indokolta az intézkedést. Eszerint a lovak eladása közvetlenül segíti a pogány normannok birodalom elleni támadásait. Az ilyen üzleti tevékenység tehát bűnös, mert számos egyházi intézmény és keresztény hívő válik így a rombolás és pusztítás áldozatává. Az intézkedés oka egyértelmű: a hajókkal érkező normannok hajózható folyók híján csak lovakkal tudtak a belső területekre betörni, így a lovak eladásának tilalma védelmi célból született, de keresztényi–vallási tartalommal is összekapcsolódott. A kereszténység ellenségeinek nem volt szabad olyan termékeket szállítani, melyekkel a pogányok a kereszténységnek kárt okozhattak. E tilalom megszegőit a világi büntetés mellett egyházi büntetés is sújtotta.

Ha a későbbi, a 12. századtól megjelenő tilalmi intézkedéseket vizsgáljuk,⁸ legszembetűnőbb sajátosságuk éppen a vallási–keresztényi elvekre való hivatkozás, ami a középkori keresztes háborúkkal összefüggésben erősödött fel. A fegyverre, vasra, hajóépítéshez szükséges fára vonatkozó tiltások kezdeményezője maga az egyház volt, elsősorban a pápa. A tilalom az észak-afrikai, szíriai és palesztinai arabokkal, valamint a pogány poroszokkal⁹ folytatott kereskedelemre vonatkozott. A keresztes háborúk korában az egyházi tiltások címzettjei elsősorban az itáliai, délfancia és katalán kereskedővárosok voltak, továbbá minden olyan kereskedő, hajótulajdonos, mester stb., akik részt vettek a földközi-tengeri áru- és utasszállításban vagy azt szervezték. 1179-ben, III. Sándor pápa idején a III. lateráni zsinat úgy foglalt állást, hogy mindazokat, akik fegyvert vagy vasat adnak el az araboknak, exkommunikációval sújtják.¹⁰

Mindehhez a kereskedők tevékenységére panaszkodó keresztes államok és a második keresztes hadjárat 1154. évi kudarca szolgált alapul. A keresztesek természetesen tisztában voltak azzal, hogy Egyiptom, a legfőbb veszélyt jelentő muszlim állam nem rendelkezik számottevő mértékű nyersanyagokkal, fémekkel (vassal) vagy hajóépítéshez szükséges szálfærdőkkel. Libanon híres cédrusfát már az ókorban kivágták és felhasználták. Az arabok számára tehát a vas és fa beszerzése fegyver- és hajógyártás szempontjából rendkívül fontos volt.¹¹ Emiatt

7. Edictum Pistense, c. in: MGH, Capitularia regum Francorum 2, Hrsg. von Viktor Krause, Hannover, 1890., 321.

8. Ernst Speck: Die gegen den Handel der Lateiner mit den Sarazenen gerichteten kirchlichen und staatlichen Verbote. (Beilage zu den Nachrichten über das Johanneum in Zittan) Zittan, 1880.

9. Preußisches Urkundenbuch I, 1. Hrsg. von F. Philippi, Königsberg, 1882., 18. Nr. 25.

10. III. Conc. Lat. c. 24 (1) = X 5.6.6. in: Conciliorum Oecumenicorum Decreta³, Hrsg. von Josephus Alberigo, Bologna, 1973., 223.; Aemilius Friedberg: Corpus iuris canonici 2., Leipzig, 1881., 773.; II Conc. Lugdun. c. Zelus fidei § 1c in: Conciliorum Oecumenicorum Decreta³, 311.; Ehhez ld. még Peter Herde: Christians and Saracens at the time of Crusades. Some Comments of Contemporary Medieval Canonists. in: Studia Gratiana 12 (Collectanea Stephan Kuttner 2). Bologna, 1967., 361–376.

11. Ekkehard Eickhoff: Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland. Das Mittelmeer unter byzantinischer und arabischer Hegemonie (650–1040). Berlin, 1966., Wilhelm Hoenerbach: Araber und Mittelmeer. Anfänge und Probleme arabischer Seegeschichte. (Veröffentlichungen der Schleswig-Holsteinischen Universitätsgesellschaft, NF 48) Kiel, 1967.

kézenfekvő megoldásnak tűnt, hogy a kereszténység gazdaságpolitikai intézkedésekkel az arabok számára létfontosságú termékek eladási tilalmával is felléphet az iszlám világgal szemben.

A 12–13. század folyamán a pápai hatalom erősödésével összefüggően kialakultak és intézményesültek azok a nagy egyházi ünnepek, amelyek hatalmas tömeget, rengeteg zarándokot vonzottak Rómába. A hívők széles tömegei által látogatott ünnepeken (Húsvét, Pünkösd), a széles nyilvánosságot kihasználva hirdették ki az egyházi tilalmakat, így a kereskedelmi tiltásokat is, továbbá az ezeket megsértőkre vonatkozó büntetéseket, penitenciákat.¹² A 13. század első felében például ezeken az ünnepeken szinte állandóan napirenden szerepelt II. Frigyes császár elmarasztalása vagy kiátkozása. A III. lateráni zsinattól (1179) az egyház által felállított tilalmi listákon állandóan szerepeltek a hajóépítéshez szükséges anyagok (fa, szurok, kátrány stb.), a fegyverek illetve a vas, sőt a tilalmazott termékek körét gyakran egyéb árukra, mint például élelmiszerekre is kiterjesztették. Az ismétlődő tiltásokat elrendelő pápai bullák a tervezett újabb keresztes hadjáratokra való felkészülés jegyében születtek. A szállítási tilalom alá eső áruk listáját a Kúria évente háromszor hozta nyilvánosságra. Megszegőit vizsgálat és bírói ítélet nélkül azonnal egyházi kiátkozással sújtották.¹³ Az illegális kereskedelmet űzők tettenérés esetén, ha bűnbánatot tanúsítottak, büntetéspénz lefizetése ellenében feloldozást nyertek az exkommunikáció alól.

Az illegális üzleti tevékenységek, tranzakciók miatt kifizetett büntetések a középkori spanyol kereskedők tevékenységének kutatásai nyomán mára már jól dokumentálhatók és részletesen ismertek.¹⁴ A szaracénokkal folytatott tiltott kereskedelem két fontos központja Granada és Alexandria volt.

Akkor elvesztését (1291) és a keresztések Szentföldről való kiszorulását követően sem tűntek el azonban a kereskedelmi tilalmak és az ezt megszegőkre kirótt büntetések. VIII. Bonifác pápa (1294–1303) például 10 évre szólóan az exporttilalmat több élelmiszere is kiterjesztette,¹⁵ de utódai 1303 után ezeket törölték a tiltott áruk listájáról.¹⁶ A katonai–stratégiai szempontból fontos termékek kereskedelmi tilalma azonban a 14. században is érvényben maradt, egészen addig, amíg Európában még élt a keresztes háborúk újraindításának terve. VIII.

12. *Emil Göller*: Die päpstliche Pönitentiarie bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V. I, 1 (Bibliothek des Preussischen Historischen Instituts in Rom 3). Rom, 1907., 242–277.

13. *Mathias Hausmann*: Geschichte der päpstlichen Reservatfälle. Ein Beitrag zur Rechts- und Sittengeschichte. Regensburg, 1868., 143–147.; *Karl Pfaff*: Beiträge zur Geschichte der Abendmahlsbulle vom 16. bis 18. Jh. in: Römische Quartalschrift 38 (1930), 38.

14. *José Trenchs Odena*: "De Alexandrinis". El comercio prohibido con los musulmanes y el papado de Aviñon durante la primera mitad del siglo XIV. in: Anuario de Estudios Medievales 10 (1980), 237–320.; *Uő.*: Les „Alexandrini”, ou la désobéissance aux embargos conciliaires ou pontificaux les Musulmans. in: Islam et chrétiens du Midi (XIIe–XIVe). (Chaiers de Fanjeaux 18). Toulouse, 1983., 169–193.

15. *Georges Digard*: Les Registres de Boniface VIII., 2. (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome). Paris, 1904., 557–560., Nr. 3354.

16. *Charles Grandjean*: Le Registre de Benoît XI (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome). Paris, 1883–1905., 659–661., Nr. 1101.

Bonifác vagy V. Kelemen egyaránt komolyan foglalkozott a Szentföld visszaszerzésének, egy új keresztes háborúnak a gondolatával. Ezekben a tervekben továbbra is központi szerepet kapott a katonai előkészületekhez kapcsolódó kereskedelmi embargó, hiszen a szállítási tilalom következetes érvényesítésével érzékeny károkat lehetett okozni az iszlám világnak. A 14. század klerikusai szinte kivétel nélkül ezt az álláspontot képviselték. Az 1311. évi vienne-i zsinaton, ahol az egyik fő napirendi pont egy új keresztes háború terve volt,¹⁷ Guillaume de Nogaret például ilyen értelemben szólalt fel,¹⁸ a velencei Marino Sanudo (+1343) pedig részletes gazdaságpolitikai intézkedési tervet készített, és elképzeléseit XXII. János pápa elé is terjesztette.¹⁹

A 14. században a keresztes háború már nem gyújtó hangú prédikációk kérdése volt, mint Clairvaux-i Bernát idején (1090–1153), hanem jól átgondolt, alapos, tervszerű fölkészülést igényelt. A keresztes háborúk újraélesztésének tervét dédelgetők számára a szükséges katonai erő biztosítása mellett fontos szempont volt az is, hogy a hadjárat előtt minél nagyobb gazdasági zavart okozzanak a keresztény Európa látókörébe eső legerősebb muszlim államnak, Egyiptomnak, melynek jelentős bevételei származtak a területén keresztül folyó Levante-kereskedelemből. Egy sikeres keresztes hadjárat előfeltételeként az ún. "Alexandria-út" felszámolása tűnt a legfontosabbnak. Egy ilyen, teljes körű embargó azonban Európa számára is komoly gazdasági következményekkel járt volna, hiszen ennek nyomán eltűntek volna a piacokról a keleti áruk. Mindez azoknak az itáliai városoknak az érdekeit érintette legsúlyosabban, melyeknek minden tervben komoly szerepet szántak a majdani keresztes hadjárat technikai lebonyolításában (csapat-szállítás, utánpótlás stb.).

A fegyverek és vas mellett, melyek mindig is a figyelem középpontjában voltak, a tilalmi listákon gyakran egyéb termékek is stratégiai fontosságú áruként szerepeltek, mint például a gabona vagy a gyapjú. Amikor II. Frigyes császár (1212–1250) konfliktusba keveredett az észak-itáliai városokkal, az ún. Lega Lombardával, megtiltotta a gabonakivitelt a szicíliai kikötőkből, hogy gyengítse a lombard városokat, amelyek élelmiszerekből nem voltak önellátóak és jelentős importra szorultak.²⁰ II. Frigyes intézkedése magától értetődően a rebellis városok egész lakosságát sújtotta. Velencével szemben Bologna is gyakran folyamodott ahhoz, hogy lezárta a Pó folyót, és így akadályozta a Velencébe irányuló folyami

17. *Ludger Thier*: Kreuzzugsbemühungen unter Papst Clemens V., 1305–1314. (Franziskanische Forschungen 24). Werl-Westf., 1973., 98.

18. Uo.: 46–49.; *Pierre Dubois*: De recuperatione Terre sancte. Dalla "Respublica Christiana" ai primi nazionalismi e alla politica antimediterranea, a cura di Angelo Diotti. (Testi medievali di interesse Dantesco 1.) Florenz, 1977., 122.

19. *Marino Sanudo*: Secrets for true Crusaders to help them to recover the Holy Land written in A.D. 1321., translated by Aubrey Stewart (Palestine Pilgrims' Text Society, part XIV of book III). London, 1896.; A témához bővebben ld. *Norman Housley*: The Avignon Papacy and Crusade 1305–1378., Oxford, 1986.; *Uő.*: The Later Crusader 1274–1580. From Lyons to Alcazar, Oxford, 1992.

20. Erről bővebben ld. *Hans Conrad Peyer*: Zur Getreidepolitik oberitalienischer Städte im 13. Jh. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 12). Wien, 1950.

gabonaszállítást. II. Frigyes volt az első olyan uralkodó, aki szicíliai királyságának gazdaságát tervszerűen átgondolt, egymással összefüggő intézkedések sorával igyekezett támogatni és fellendíteni. A magánkereskedelmi hajózást például azzal kívánta előmozdítani, hogy a szicíliai gabona exportját csak szicíliai hajókon engedélyezte.²¹ Természetesen Szicília nézve sem volt veszélytelen, ha esetleg vele szemben akartak volna gabonaszállítási embargót érvényesíteni. Tagadhatatlan, hogy II. Frigyes gazdaságpolitikai intézkedéseiben jelentek meg először azok az eszközök, melyek a későbbi korokban, egészen a modern korig, az állami politika érvényesítésének fontos eszközeit alkották.

1300 körül a kereskedelmi háború, mint a politikai törekvések érvényesítésének és a nyomásgyakorlásnak egyik módja, Nyugat-Európában is megjelent, Anglia és Franciaország konfliktusában I. Edward (1272–1307) és Szép Fülöp (1285–1314) uralkodása idején. Anglia leállította a Flandriába irányuló gyapjúkivitelt, mert Flandria gazdag kereskedő- és posztóképző városainak patríciusai a francia királlyal szöveterkeztek, e városok azonban rá voltak utalva a nyersanyagok importjára.²² Ennek ellenére mégsem történt az, hogy a posztógyártásból élők lázadoztak volna a patríciusok ellen, vagy hogy Flandria gazdasági érdekeit szem előtt tartva, Anglia oldalára állt volna. Ugyanakkor kérdés, hogy az angol gyapjú exporttilalma milyen mértékben érintette Anglia gazdaságát, az ottani juhtenyésztőket és általában a népességet, hiszen a kiviteli tilalom jelentős jövedelemcsökkenést okozott. Hasonló jellegű intézkedések francia oldalon is történtek. Franciaország atlanti kikötőiből elsősorban gabonát szállítottak Angliába. 1293-ban a francia hercegek és főurak gyűlésén határozat született arról, hogy a királyságban egyetlen angol kereskedő sem tevékenykedhet, az országból semmilyen árut sem szabad Angliába szállítani és onnan sem jöhet egyetlen hajó francia kikötőkbe. Egy kortárs angol krónikás szerint ezeknek az intézkedéseknek a hatására Angliában „nagy drágaság és áruhiány lépett fel és éhínség támadt, ami számos áldozatot követelt.”²³ A francia intézkedés tehát az angol lakosság tűrőképességét tette próbára, de ennek ellenére nincs tudomásunk angliai éhséglázadásról vagy politikai mozgalomról.

A források híradásaiból levonható következtetések azonban csak témánk egyik oldalát jelentik. Nem kerülhetjük meg ugyanis azt a kérdést, hogyan lehetett

21. James M. Powell: Medieval Monarchy and Trade: The Economic Policy of Frederick II in the Kingdom of Sicily. in: Studi Medievali 3. ser. 3, 2 (1962), 420–524.; Erich Maschke: Die Wirtschaftspolitik Kaiser Friedrichs II. im Königreich Sizilien. in: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 53 (1966), 289–328. (Ugyanez újabb kiadásban megjelent in: Stupor mundi: Zur Geschichte Kaiser Friedrich II. von Hohenstaufen. Hrsg. von Gunther Wolf [Wege der Forschung 101], Darmstadt, 1982., 349–394.); David Abulafia: The Two Italies. Economic Relations between the Norman Kingdom of Sicily and the Northern Communes (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought III. 9) Cambridge, 1977.
22. Elisabeth von Roon-Bassermann: Die Handelssperre Englands gegen Flandern 1270–1274 und die lizenzierte englische Wollanfuhr. in: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 50. (1963), 71–82.
23. Annales de Oseneia, a. 1293, in: Henry Richards Luard (ed.): Annales Monastici 4 (Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores. Rolls Series 36, 4) London, 1869., 335.

betartatni és ellenőrizni a kereskedelmi, szállítási tilalmakat, volt-e határőrizeti rendszer, s ha igen, akkor milyen? A hatékony határvédelmi és ellenőrzési rendszerre vonatkozó középkori elképzelést mutatja Ratchis longobárd király (†749) hágókra vonatkozó törvénye.²⁴ Ebben a határokon épített őrtornyokról, ellenőrző és átkelőhelyekről esik szó. Mivel a longobárdok a rómaiakkal, azaz a toszkánaiakkal csak a király engedélyével kereskedhettek, tőle kellett kilépési engedélyt szerezni. Ezt a határellenőrzési rendszert a longobárdok a késő császárkortól örökölték, de Észak-Itálián kívül részben még a Duna-térségben is megmaradt, ahol a Karoling-korban éppúgy voltak határátkelőhelyek, mint a rómaiak idején. Itt a Karoling-hatalom igyekezett ellenőrzése alatt tartani a keleti pogány, barbár népekkel folytatott kereskedelmet, hogy ne kerülhessenek kezükbe tiltott áruk. Mindezt királyi tisztségviselők (missi et comites) ellenőrizték.²⁵

A keresztes háborúkhöz kapcsolódó pápai exporttilalmak betartatása és ellenőrzése az egyes kikötővárosok helyi püspökeinek hozzáállásától és magatartásától függött, hiszen ők voltak abban a helyzetben, hogy ellenőrizhessék a rakodási munkálatokat, amelyek a városi kikötői tisztségviselők fennhatósága alá tartoztak. Azt a hajótulajdonost vagy kapitányt, aki tiltott árukat vitt a fedélzetre, egyházi kiátkozással sújtották.

A 14. század folyamán Pisa, Velence, Genova vagy más itáliai városok vezetőitől számos kérés futott be a pápai Kúriához, hogy az egyház által elrendelt exporttilalmak alól legalább bizonyos kvótákra felmentést kapjanak, és meghatározott számú gályát Alexandriába, illetve általában a szaracén világba küldhesse-nek.²⁶ Többnyire csak egy vagy két hajót engedélyeztek, azaz legálisan csak nagyon szűk korlátok között lehetett ilyen kereskedelmet folytatni. Mindezek alapján talán nem túlzás azt állítani, hogy a Levante-kereskedelemben részt vevő itáliai kereskedőházak lényegében a pápai tiltásokat kijátszva vagy figyelmen kívül hagyva folytatták tevékenységüket. A Kúriától akár csak egy-két hajóra vonatkozó engedélyek beszerzésének a célja döntően az volt, hogy erre hivatkozva el lehessen kerülni az egyházi büntetéseket.²⁷ Az olyan tiltásokat, melyek alól maga a tiltást elrendelő Szentszék adott felmentést, már nem lehetett következetesen érvényesíteni. A pápai menlevéllel rendelkezők a bűnös kereskedelmükből származó nyereség meghatározott részét kötelesek voltak befizetni a szentszéki kincstárba, a Szentföld javára, azaz a majdani keresztes hadjárat támogatására. A pápai penitenciák sorában egyértelműen meg volt nevezve a tiltott Alexandria-úton

24. Dietrich Claude: Der Handel im westlichen Mittelmeer während des Frühmittelalters. (Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Der Handel des frühen Mittelalters. Bericht über ein Kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas im Jahre 1980, 2.) (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Kl., Dritte Folge Nr. 144). Göttingen, 1985., 251.
25. Peter Johaneck: Der "Außenhandel" des Frankenreiches der Merowingerzeit nach Norden und Osten im Spiegel der Schriftquellen. in: Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Nr. 150) Göttingen, 1985., 214–254.
26. Michel Hayez: Urbain V. (1362–1370), Lettres communes (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome). Rom, 1974–1989., Nr. 10846, 11009, 11511, 14427, 14450. stb.
27. Id. pl.: Charles Grandjean: La Registre de Benoît XI, im. Nr. 164, 351, 674, 861, 1234.

menlevéllel kereskedők kategóriája.²⁸ Azt, hogy a pápai tiltások betartása és a kereskedelem ellenőrzése már a kikötőkben hatástalannak és megoldhatatlannak bizonyult, egyértelműen mutatják bizonyos pótintézkedések: IV. Miklós pápa (1288–1292) például megbízta a templomos és johannita lovagokat, hogy 20 felfegyverzett hadi gályával állandóan az iszlám vizeken cirkáljanak, s akadályozzák meg a „hamis keresztények” (falsi Christiani) és muzulmánok kereskedelmét.²⁹ Akkor eleste és a lovagrendeknek a Földközi-tenger keleti részéről való kiszorulását követően Ciprus királya volt az, aki igyekezett fellépni az illegális kereskedelem ellen, és megpróbálta ellenőrizni a tengeri utakat. 1365-ben Péter, ciprusi király (1359–1369) genovai és velencei hajóhad támogatásával ostrom alá vette Alexandriát, de szövetségesei megbízhatatlannak bizonyultak. Az egymással rivalizáló két kereskedőváros csak üzleti pozíciói biztosításával és erősítésével törődött, s ennek érdekében közvetlenül az egyiptomi szultánnal is tárgyalásokat folytattak.³⁰

A pápai tiltásokkal szemben a szicíliai, angol vagy francia királyok exporttilalmai már viszonylag könnyebben ellenőrizhetők voltak, hiszen ezen intézkedések mögött a királyi hatalomhoz (II. Frigyeshez, I. Edwardhoz vagy Szép Fülöp-höz) szorosan kapcsolódó hivatali intézmények, állami struktúrák álltak. II. Frigyes a szicíliai tartományi tisztviselőknek vagy a kikötőmestereknek adott jöllehet mindaddig még kevés figyelmet kapott rendelkezései jól mutatják a korona hatalmát, amellyel érvényesíteni tudta akaratát. Szicíliahoz hasonló geopolitikai adottságai voltak Angliának is (mindkettő sziget), ami megkönnyítette a tiltó rendelkezések betarthatóságát. A középkori Angliában kiviteli szállítás szempontjából a Csatorna-parti kikötők játszottak fontosabb szerepet, így e városokban kiváltságaik ellenére erősebben érvényesült a királyi hatalom figyelme, szervezete is, és kikötőkben királyi tisztségviselők ellenőrizték a hajóforgalmat.

Franciaország földrajzi fekvése már egyáltalán nem volt ennyire kedvező. Az atlanti-óceáni és földközi-tengeri kikötőkben a központi döntések végrehajtói a királyi kikötőmesterek voltak, még akkor is, amikor Szép Fülöp konfliktusba keveredett VIII. Bonifác pápával, s megtiltotta, hogy országából pénzt vagy nemesfémeket vigyenek ki a pápai Kúriába.³¹ A tengerparti városok esetében még csak le-

hetett is érvényesíteni a királyi akaratot, arról azonban, hogy az ellenőrzés Franciaország hosszú északi határainál, az ún. „zöldhatárnál” vagy éppen az angolok kezén lévő Guyenne-ben hogyan érvényesült, semmit sem tudunk. Itt vélhetően a helyi tartományi tisztségviselők (Bailli, Seneschalle, Prévots) feladata volt az uralkodói szándékok betartatása, anélkül azonban, hogy joguk lett volna a champagne-i vagy egyéb vásárok ellenőrzésére.

A középkori gazdaságpolitika, kereskedelmi háború és fegyverembargó témaja természetesen egy sor újabb szempontot, vizsgálódási kérdést is felvet, melyekre jelen írásunk rövidebb keretén belül nem áll módunkban kitérni. Így például teljes mértékben mellőztük a Hanza Angliához vagy Skandiáviához fűződő, konfliktusoktól egyáltalán nem mentes viszonyának bemutatását.³²

A témakör egyúttal általánosabb kérdésfelvetéshez is szorosan kapcsolódik: mikortól s milyen mértékben szolgálták a kereskedelem-politikai intézkedések a politikai célokat. Az ilyen célzatú intézkedések ugyanis már feltételezik részben annak ismeretét, hogy a kereskedelem nem csak egyfajta királyi pénzforrás, hanem széles térségek gazdaságát összekötve befolyásolja is azokat, részben pedig azt, hogy a kereskedelemnek egyúttal intézménye, szervezeti, működési logikája van.

Fordította: Pósn László

28. *Heinrich Denifle*: Die älteste Taxrolle der apostolischen Pönitentiarie. in: Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters 4 (1888), 227.; *Emil Göller*: Die päpstliche Pönitentiarie bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V. 2,1 (Bibliothek des Preutzischen Historischen Instituts in Rom 7). Rom, 1911., 132.

29. *Marie-Luise Favreau*: Die italienische Levante Piraterie und die Sicherheit der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 65 (1978), 461–510.; *Irene B. Katele*: Piracy and the Venetian State: The Dilemma of Maritime Defense in the Fourteenth Cent. in: Speculum 63 (1988), 865–889.

30. *Karl-Heinz Allmendinger*: Die Beziehungen zwischen der Kommune Pisa und Agypten in hohen Mittelalter. Eine rechts- und wirtschaftshistorische Untersuchung. (Vierteljahr für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 54). Wiesbaden, 1967.; *Eliyahn Ashtor*: Europäischer Handel im spätmittelalterlichen Orient und Okzident (Schriften des Zentralinstituts für fränkische Landeskunde und allgemeine Regionalforschung an der Universität Erlangen Nürnberg 22). Neustadt a. d. Aisch, 1983., 107–126.

31. *Georges Digard*: Philippe le Bel et le Saint-Siège de 1285 à 1304., Paris, 1936., 272.

32. *Werner Friccius*: Der Wirtschaftskrieg als Mittel hansischer Politik im 14. und 15. Jh. in: Hansische Geschichtsblätter 57 (1932, ed. 1933.), 38–77.; *Uő*: im. in: Uo. 58 (1933, ed. 1934), 52–121.